

دین‌باوری و راه‌های تقویت آن در نسل جوان (۱)

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر ابوالفضل ساجدی *

اشاره

چگونه می‌توانیم نهال دین‌باوری را در جوانان شکوفا سازیم؟ از نظر شناختی، زمینه و انگیزه دین‌کاوی در جوان وجود دارد؛ چراکه این امر، فطری است. همچنین، او موجودی حقیقت‌جو و جویای پاسخ پرسش‌های بنیادین خود در مورد نظام هستی است. پژوهش‌های روان‌شناسی رشد نیز نشان می‌دهد که جوان از نظر عاطفی و هیجانی نیز برای درک لذات معنوی و ارتباطات روحانی آمادگی دارد.^۱ با توجه به وجود بستر ذهنی و روانی برای دین‌آموزی و رشد باورهای دینی در جوانان، می‌توان گفت اگر آنها در این باره کاستی دارند، بخش مهمی از آن به ضعف مادر روش‌های تربیت و انجام رسالت خویش برمی‌گردد.

مقاله حاضر، در رفع این کاستی به ما کمک می‌کند و چهار روش مناسب باروری باورهای دینی جوانان، یعنی: «اعطای بینش»، «الگودهی»، «انذار و تبشیر» و «تشویق و تنبیه» را به والدین،

* عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.

۱. محمدرضا شرفی، دنیای جوان، ص ۳۳۳.

مربیان، معلمان، مبلغان و تمام طلایه‌داران و دلسوزان هدایت دینی نسل نوارانه می‌دهد.

روش‌های تقویت دین‌باوری در جوانان

مهم‌ترین این روش‌ها، عبارت‌اند از:

۱. تقویت بینش دینی

در ابتدا باید گفت: اغلب رفتارها، نگرش‌ها و جهت‌گیرهای نسنجیده و نادرست افراد، در نادانی و کم‌اطلاعی آنها ریشه دارد و یکی از عوامل اصلی ضعف باورهای دینی در جوانان، جهل به دین است. بنا به فرمایش پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جهل، از ریشه‌های عصیان نیز هست و فرقی ندارد که جوان از چه موقعیت اجتماعی و یا جذابیت ظاهری برخوردار باشد.^۱ از این روایت، می‌توان نتیجه گرفت کسی که از فرمان خداوند سرپیچی می‌کند، در زمره جاهل‌ترین افراد است؛ حتی اگر عالی‌ترین مدارک علمی را از بهترین دانشگاه‌ها دریافت کرده، یا در بهترین منصب‌ها و موقعیت‌ها قرار داشته باشد.

از دیگر عوامل ضعف باورهای دینی جوانان، مواجهه با شبهات است. پرسشگری و یافتن پاسخ مناسب، به‌ویژه در مسیر دین‌باوری، برای جوانان امری پسندیده است و اقتضای روحیه آنان و پلکان ترقی آنهاست؛ اما باقی ماندن در شبهات دینی، جوان را از حرکت در مسیر الهی باز می‌دارد؛ چنان‌که امام علی عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید:

«عَلَّمُوا صِبْيَانَكُمْ مِنْ عِلْمِنَا مَا يَنْفَعُهُمُ اللَّهُ بِهِ لَا تَغْلِبْ عَلَيْهِمُ الْمُرْجئةُ بِرَأْيِهَا؛^۲ به کودکان خود آن مقدار از دانش ما که به‌حال آنان مفید است، تعلیم دهید تا اندیشه و نظر مُرْجئة^۳ بر آنان غالب نگردد.»

نمونه‌هایی از جهل جوانان معاصر

جهان مدرن، جوان را با پرسش‌های بسیاری درباره دین مواجه ساخته است. پیشرفت‌های صنعتی و تمدن مادی در مغرب‌زمین، عقب‌ماندگی تاریخی مسلمانان، نظریات مادی‌انگارانه

۱. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱، ص ۱۶۰: «إِنَّ الْجَاهِلَ مَنْ عَصَى اللَّهَ وَإِنْ كَانَ جَمِيلَ الْمَنْظَرِ عَظِيمَ الْخَطَرِ.»

۲. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۸.

۳. مُرْجئة، گروهی ضدّ شیعه بودند که جایگاه امام علی عَلَيْهِ السَّلَام را در مقامی نازل قرار می‌دادند. (ر.ک: شیخ کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ذیل ماده «رجاء»)

اندیشمندان غربی، ترجمه گسترده این اندیشه‌ها در کشورهای اسلامی، به‌ویژه ایران و نیز رشد نویسندگان غرب‌زده، از جمله عواملی است که در بحران فکری جوانان اثرگذار بوده است. به‌تدریج نگرش خرافی به دین، نگاه مادی به جهان و پذیرش اجمالی آن در بین جمع کثیری از جوانان حاصل شده است. برای تقویت دین‌باوری، لازم است هریک از این موانع، شناسایی و برطرف شوند.

متأسفانه، معمولاً جوانان دین را با عزلت، ترک شادی‌ها، لذت‌ستیزی و بیتوته در تاریک‌خانه غم، معادل می‌شمارند و التزام به باور دینی را ملازم افسردگی و دل‌مردگی می‌پندارند. چشم‌انداز بسیاری از جوانان ما از دین، نه آیین زندگی، بلکه مرام مردگی است.

گاهی دین به‌گونه‌ای تصویر می‌شود که گویی متدین واقعی، ستمگری ظالم، خشن، تک‌بعدی، تمامیت‌خواه، سلطه‌جو، حامی و مروج خشم و نفرت، قهر و خشونت و یا قتل و غارت است. این سخنی است که دشمنان ما در سراسر جهان آن را تبلیغ کرده، به جوانان تفهیم می‌کنند.

برخی نیز در تبیین باورهای دینی، چنان تصویر سختی از آن می‌سازند که ناامیدی مخاطبان را در پی دارد؛ درحالی‌که روش آموزگاران نخستین دین چنین نبوده است؛ برای مثال، زمانی که پیامبر ﷺ، تصمیم گرفت امیر مؤمنان علیه السلام و معاذ را برای آموزش دین روانه یمن سازد، به ایشان فرمود:

«يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا»^۱ بروید و مردم را مژده و بشارت دهید و آنان را از خود مرانید. امور دینی را بر آنان آسان بگیرید؛ نه سخت و دشوار.

اسلام برخلاف پاره‌ای ادیان ساختگی، سرکوبی خواسته‌های طبیعی مانند تغذیه، تفریح و ارضای غرایز جنسی را هدف قرار نداده است؛ بلکه فقط آنها را کنترل می‌کند تا به اهداف برتر آدمیان صدمه وارد نیاید؛ «مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُنِيمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ»^۲ خداوند نمی‌خواهد برای شما تنگنا و رنج قرا دهد؛ ولی می‌خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما کامل گرداند.

بنابراین، زبان بیان آموزه‌های اسلام به جوانان نیز باید به‌گونه‌ای قابل هضم و پذیرفتنی باشد و

۱. ابن‌ابی‌جمهور، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۳۸۱.

۲. مانند، آیه ۶.

به تدریج از آسان به مشکل سیر کند.

دشمن شناسی

از آنجا که دشمنان اسلام آثار رشد دینی را در جامعه اسلامی مشاهده کرده، برای سلطه خود احساس خطر کرده‌اند، تضعیف باورهای دینی جوانان را هدف قرار داده‌اند و سال‌هاست که تلاش گسترده‌ای را در این مسیر آغاز نموده‌اند. رهبر معظم انقلاب نیز بارها این امر را مورد تأکید قرار داده و به جایگاه و ابعاد جنگ نرم دشمن پرداخته است.^۱

در اعطای بینش صحیح به جوانان، توجه به زمان و فرهنگ جامعه و سن مخاطب، مهم است. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ؛^۲ فرزندانان را بر آداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای [آینده و] زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.»

والدینی که به تربیت باورهای دینی فرزندان خود اهمی نداشتند و فقط به تأمین امور مادی آنان می‌اندیشیدند، از نظر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله منفور هستند؛ چنان‌که در روایتی آمده است رسول اکرم صلی الله علیه و آله به بعضی کودکان نظر افکند و فرمود:

«وَيْلٌ لِأَوْلَادِ آخِرِ الزَّمَانِ مِنْ آبَائِهِمْ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ آبَائِهِمُ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَا مِنْ آبَائِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ لَا يُعَلِّمُونَهُمْ شَيْئًا مِنَ الْفَرَائِضِ وَإِذَا تَعَلَّمُوا أَوْلَادَهُمْ مَنَعُوهُمْ وَرَضُوا عَنْهُمْ بَعْرَضٍ يَسِيرٍ مِنَ الدُّنْيَا فَإِنَّا مِنْهُمْ بَرِيءٌ وَهُمْ مِنِّي بَرَاءٌ؛^۳ وای به فرزندان آخرالزمان، به جهت [بی‌توجهی و] روش ناپسند پدرانشان! عرض شد: ای رسول خدا! از پدران مشرک آنها؟ فرمودند: نه؛ بلکه از پدران مسلمان آنان که هیچ‌یک از واجبات احکام دینی را به فرزندان خود نمی‌آموزند و هرگاه فرزندانشان در صدد تعلیم مسائل دینی باشند، آنان را از این امر باز می‌دارند و به ناچیزی از امور مادی درباره آنان قانع هستند. من از این قبیل مردم بری و بیزارم و آنان نیز از من بیزارند.»

در این روایت، والدینی که فرزندان خود را از فراگیری دین منع می‌کنند، مورد نفرت پیامبر صلی الله علیه و آله دانسته شده‌اند. بدون شک، کسانی که ماهواره تهیه می‌کنند و خواسته یا ناخواسته موانع تربیت

۱. ر.ک: پیام معظم‌له به کنگره جامعه اسلامی دانشجویان در مشهد، ۱۳۸۰/۶/۱۰.

۲. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

۳. شعیری، جامع الأخبار، ص ۱۰۶.

دینی فرزندان خود را فراهم می‌کنند، از مصادیق این روایت شریف هستند. دلسوزان و متولیان امر تربیت، باید والدین را از ابعاد تأثیرگذاری منفی فضای مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای بر تربیت دینی فرزندان آگاه سازند.

معرفی دشمنان اسلام و عملکرد گذشته و حال آنها، جوان را بیدار نموده، از فعالیت‌های تبلیغی دشمنان بیزار می‌سازد؛ برای مثال، اگر رابرت مرداک، صهیونیست سرمایه‌دار و اسلام‌ستیز که دشمنی خود را با اسلام بارها آشکار کرده و هدایت‌کننده بخش بسیاری از شبکه‌های پرمخاطب ماهواره‌ای است، به‌درستی به نسل نو معرفی شود، نوع نگاه مردم به این شبکه‌ها تغییر می‌یابد. امروزه، دشمن در خانواده‌ها نفوذ گسترده‌ای یافته است. نمونه‌ای از این نفوذ، حضور شبکه‌های ماهواره‌ای در خانه‌هاست که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم، باورهای اسلامی را آماج حمله خویش قرار داده است.

کانال‌های ماهواره‌ای مانند: من و تو، فارسی‌وان و بی‌بی‌سی فارسی، نقشه‌هایی دقیق راه تخریب بنیان‌های دینی جوانان را پیش گرفته‌اند. آنها به روش‌های مختلف مانند تبلیغ سبک زندگی غربی، تقویت گرایش به غرب، تلقین خرافه‌انگاری دین و ضد پیشرفت و تمدن بودن آن و نیز شکستن نگاه تقدس‌گرا به آموزه‌های دین، این هدف را دنبال می‌کنند. ماهواره، درون خانه حضور دارد و مانند مهمانی پُر رفت‌وآمد است که در دل فرزندان و اعضای خانواده جا باز کرده و همه به او گوش می‌دهند. خرید ماهواره برای منزل، مثل این است که شما یکی فردی بسیار خوش‌سخن، جذاب، شوخ‌طبع و برخوردار از توانایی بالای تأثیر، اما فاسد و منحرف را به منزل خود دعوت کنید که ماه‌ها یا سال‌ها با اعضای خانواده شما زندگی کند و با آنها محشور باشد. هم‌اکنون انبوهی از فیلم‌ها و سریال‌ها، امور خرافی و موهوم از قبیل: جادوگری، کهنانت، پیشگویی و ارتباط با ارواح را به‌گونه‌ای پُررنگ مطرح می‌کنند و خواسته یا ناخواسته امور و حیوانی را هم‌ردیف آنها قرار می‌دهند.

این شبکه‌ها از یک سو، اعتقادات و باورهای فرزندان ما را نشانه گرفته‌اند و بر نوع اندیشه و جهان‌بینی آنها اثر سوء می‌گذارند و از سوی دیگر، گرایش‌ها و امیال آنان را به سوی لذات مادی و حیوانی سوق می‌دهند و به دنبال آن، رفتار و عادات آنها را بر اساس این نوع فکر و گرایش هدایت می‌کنند.

تلقین شبهات و خرافه‌انگاری دین در ماهواره‌ها، به شکل‌های مختلفی انجام می‌شود: گاه

مستقیم توسط مجری یا کارشناس مطرح می‌شود، گاه از طریق گفت‌وگو با مردمی که اعتقاد به دین ندارند بیان می‌شود، گاه توسط بازیگران فیلم‌ها در حین فیلم یا سریال توسط چهره محبوب و مثبت فیلم تلقین می‌شود، گاه نیز به وسیله سایر چهره‌هایی که توسط تلویزیون محبوب می‌گردند مانند پزشک، کارشناس و یا ورزشکار القا می‌شود. در موارد متعددی در خلال انواع برنامه‌های خود، با بی‌اعتنایی عملی به آموزه‌های دینی جرئت گناه را در جوان تقویت می‌کنند، فساد جنسی را ترویج می‌نمایند، برای پسران دوست‌دختر نداشتن و برای دختران دوست‌پسر نداشتن را عیب، ضعف و نشانه عقب‌ماندگی جلوه می‌دهند و با شکستن قبح گناه، تکرار آن و عادی جلوه دادن آن، باورهای جوانان را متزلزل می‌سازند.

خرافه‌انگاری که توسط ابزارهای تبلیغی دشمنان القا می‌شود، بر دو نوع است: گاهی اصل دین را خرافه تلقی می‌کنند و گاهی آموزه‌هایی خاص مانند: حجاب، عزاداری، زیارت مشاهد مشرفه، یا عبادتی خاص را. امروزه، آنچه بیشتر شیوع دارد، خرافه‌انگاری بخشی از دین است که زمینه‌ساز نگاه منفی به کل دین می‌شود.

جوان نیز آمادگی روانی برای پذیرش این تلقینات و تبلیغات غیرمستقیم را دارد؛ زیرا انسان میل به آزادی افسارگسیخته و ارضای بی‌حدّ و مرز امیال حیوانی را دارد و به دنبال راه‌های توجیه یا به قول روان‌شناسان مکانیزم‌های دفاعی است که آنچه می‌خواهد، انجام دهد و دچار عذاب وجدان هم نشود.

۲. الگودهی

از راه‌های مؤثر تقویت دین‌باوری نسل نو، روش الگویی است. الگو، در لغت به معنای: سرمشق، مقتدا، مثال و نمونه است.^۱ در قرآن واژه «اسوه» به کار رفته و به معنای حالتی است که انسان هنگام پیروی از غیر پیدا می‌کند^۲ و نیز به معنای اقتدا و پیروی است.^۳ جوان در صدد یافتن الگوهایی بشری است که گویای ثمره عمل به دین باشند. برای نسل نوارائه

۱. علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۲، ص ۲۷۷۹.

۲. ر.ک: راغب اصفهانی، مفردات، کلمه «اسوه»، ذیل ماده «أَسَا»؛ حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۹۰.

۳. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۲۸۸؛ حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۹۰.

آموزه‌هایی بدون مصادیق مجسم و موفق و کمال‌یافته، چون نظریاتی انتزاعی است که با جهان آدمی بی‌ارتباط است. در روش الگودهی، نمونه عینی انسان دین‌باور، مستقیم یا غیرمستقیم به جوان عرضه می‌شود تا جوان امکان تحقق دین‌داری و ثمرات آن را مشاهده کند و بتواند از او پیروی نماید.

گفتنی است که ماهواره‌ها نیز با استفاده از این روش در مسیر تضعیف باورهای دینی حرکت می‌کنند. الگوهای ضدّ دینی را برای جوانان محبوب می‌سازند. نقش برتر، برجسته و موفق در فیلم‌ها و سریال‌های خود را به شخصیت‌های دین‌ستیز می‌دهند. علاوه بر اینکه محتوای فیلم‌ها نیز چهره‌ای منفی از الگوهای دینی ارائه می‌دهند.

قرآن بر معرفی الگو به اهل ایمان توجهی تام دارد^۱ و در آیات متعددی پیامبر خود را به یادآوری الگوها دعوت می‌کند.^۲ لازم نیست، حتماً الگو در زمان ما حیات داشته باشد؛ چنان‌که قرآن از الگوهایی یاد می‌کند که قبل از زمان پیامبر ﷺ می‌زیستند.^۳ قرآن پیامبر اکرم ﷺ را نیز الگوی همیشگی ذکر می‌کند که به صدر اسلام اختصاص ندارد. از سوی دیگر، قرآن در روش الگودهی مردم را به انتخاب آگاهانه دعوت می‌کند و از پیروی کورکورانه برحذر می‌دارد.^۴

تحقیقات در خصوص کسانی که به اسلام و شیعه گرویده‌اند، نشانه آن است که از عوامل مهم و مؤثر در این عرصه، مطالعه زندگی شخصیت‌های برجسته اسلامی مانند: نبی گرامی اسلام ﷺ، ائمه اطهار علیهم‌السلام و علمای بزرگ بوده است؛ برای مثال، شناخت اولین و سومین امام، سیدالارواح و سیدالشهداء علیهما السلام، خیل پُرشماری را در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و معرفی جهانی شیعه، به دامن اهل بیت علیهم‌السلام کشانده است؛ حتی شناخت امام خمینی رحمه الله جمع فراوانی از غیرمسلمانان را مشتاق اسلام کرده است. پژوهش‌های میدانی در داخل کشور نشان می‌دهد که پخش سریال‌های مربوط به زندگی امامان علیهم‌السلام در جذب جوانان به دین فوق‌العاده مؤثر بوده است. بدین جهت، تبیین منسجم الگوهای اسلامی و سیره عملی امامان علیهم‌السلام با کاربرد ابزارهای هنری، می‌تواند جامعه را در مسیر تقویت دین‌باوری، با گام‌های بلندی به پیش برد.

۱. احزاب، آیه ۲۱؛ ممتحنه، آیه ۴.

۲. ر.ک: مریم، آیه ۴۱، ۵۱ و ۵۶.

۳. همان.

۴. زخرف، آیه ۲۳ - ۲۴.

تحقیقی که در مورد دانش‌آموزان سال سوم متوسطه شهر تهران انجام شده، نشان می‌دهد که بالاترین تأثیر را در جذب دانش‌آموزان به زندگی و شخصیت حضرت علی علیه السلام، سریال امام علی علیه السلام داشته است.^۱ فیلم محمد رسول الله صلی الله علیه و آله، در اتریش به نمایش گذاشته شد و در نتیجه، در آن سال ۹۰۰۰ نفر نام فرزند خود را حمزه گذاشتند و ۴۰۰۰ نفر نیز در آن سال مسلمان شدند. نمایش فیلم زندگی‌نامه یکی از اولیای مذهبی مسیحیان، باعث شد ۱/۵ میلیون نفر در آفریقا مسیحی شوند.^۲

۳. انذار و تبشیر

انذار، به معنای خبردادنی است که به دنبال آن ترس باشد؛ چنان‌که تبشیر نیز نوعی آگاهی‌بخشی است که فرد را خوشحال کند.^۳ از آنجا که دین‌باوری، پایبندی به تکالیف و محدودیت‌هایی را در پی دارد، لازم است با روش‌هایی از جمله انذار و تبشیر، تحمل این تلخی را بر جوان آسان کنیم. انذار او را از خطر بالاتری می‌ترساند که عدم تحمل این سختی، وی را با زجر بیشتری مواجه خواهد ساخت. بشارت‌دادن جوان به دریافت عطایا نیز رغبت او را برمی‌انگیزد و وی را به نتایج امیدوار می‌سازد که نصیب او خواهد شد. در نتیجه، جوان آماده پذیرش تکلیف می‌شود. از این روست که قرآن، پیامبران خود را بشیر و نذیر نامیده است.

برای انذار و تبشیر، توجه به کارکردهای دنیوی و اخروی اهمیت ویژه‌ای دارد. امروزه، بیش از هر زمان دیگری، کارکردهای دین مورد توجه محافل علمی است. دانشمندان متعددی به این امر اعتراف کرده، در پی فهم زوایای جدید فردی و اجتماعی دین، به‌ویژه اسلام برآمده‌اند. تبیین کارکردهای دین، نیاز به آن را برای جوانان ملموس می‌سازد و رنگ عملی و عینی به رخسار دین می‌زند. در آموزش دینی جوانان، توجه به تبیین این موضوعات با استناد به آیات و روایات و افزودن دیدگاه دانشمندان، بسیار کارساز است.

۱. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، فصلنامه تربیت اسلامی، ش ۶، ص ۱۰۸.

۲. به نقل از مجله Inquiry. گفتنی است، در روش الگویی، باید از آسیب‌هایی مانند تاریخی جلوه دادن اسوه‌های دینی و تلقی فرانسوی از آنها اجتناب شود. برای اطلاعات بیشتر، ر.ک: ابوالفضل ساجدی، دین‌گریزی چرا؟ دین‌گرایی چه‌سان؟، ص ۲۹۳ - ۲۹۷.

۳. ر.ک: راغب اصفهانی، مفردات، کلمه «الإنذار»: «[هو] إخبارٌ فيه تخويف كما أن التبشیر إخبار فيه سرور.»؛ طریحی، معجم البحرين، ذیل ماده «نذر».

از جمله روش‌هایی که قرآن نیز برای هدایت به کار گرفته، توجه‌دادن مؤمنان به کارکردهای دین است. قرآن بیش از آنکه به زبان دستوری سخن بگوید، به زبان فطری و اقناع‌کننده سخن می‌گوید؛ برای نمونه، برخی آیات به نقش یاد خدا در ایجاد اطمینان قلبی، و برخی نیز به تأثیر عبادت در تزکیه و پاکی نفس اشاره دارد.^۱ در بعضی آیات دیگر، این اثر به مصادیق عبادات نسبت داده شده است؛ برای مثال، قرآن اثر روزه ماه رمضان را تزکیه نفس و تقوایب‌شگی قلمداد می‌کند.^۲ در جای دیگر، خداوند اثر اقامه نماز را زدودن زشتی‌ها و انحرافات اخلاقی و اجتماعی ذکر کرده است.^۳ آیاتی که به فلسفه احکام اشاره دارد نیز غالباً در بردارنده کارکردهای فردی و اجتماعی دین است. در این آیات، حکمت وضع احکام و آثار و کارکردهای مترتب بر آنها ذکر شده است.^۴

رعایت تناسب در انذار و تبشیر

در مسیر تقویت دین‌باوری، لازم است که از افراط و تفریط در این شیوه پرهیز شود. هریک از این دو، ابزارهای مناسبی برای تربیت و حرکت‌بخشی دینی هستند. هر دو، در برانگیختگی و بازدارندگی نقشی مؤثر دارند. جوان، هم مشتاق تبشیر و هم مرعوب انذار است؛ در عین حال، مریب باید در ارائه آموزه‌های حاوی ترس و امید، هماهنگ با موقعیت متربی عمل کند و از مسیر اعتدال عدول نوزد. امام علی علیه السلام بشیر و نذیر را در کنار هم، به عنوان صفات پیامبر صلی الله علیه و آله ذکر می‌کند.^۵ پژوهش‌های تجربی و میدانی نیز از نقش چشمگیر پیام‌های ترسناک در بازدارندگی رفتاری دارد.

قرآن کریم توجه به هر دو عنصر بشارت و انذار را در تربیت لازم می‌شمرد^۶ و خود نیز برای هدایت انسان‌ها، از هر دو شیوه بهره برده است.^۷ انذار در قرآن، جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا

۱. رعد، آیه ۲۸؛ بقره، آیه ۲۱.

۲. بقره، آیه ۱۸۳.

۳. عنکبوت، آیه ۴۵.

۴. برای اطلاعات بیشتر، ر.ک: ابوالفضل ساجدی، دین‌گریزی چرا؟ دین‌گرایی چه‌سان؟، ص ۱۵۸-۱۶۸.

۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۵، ۱۶۰ و ۱۷۳.

۶. احزاب، آیه ۴۵.

۷. بقره، آیه ۲۶۱؛ یس، آیه ۷۰؛ طه، آیه ۱۱۳.

انسان‌ها بر دفع مفسده و ضرر، بیش از جلب منفعت ترتیب اثر می‌دهند. از این رو، تقدم انذار بر تبشیر در برخی آیات الهی، نکته روان‌شناختی دارد. اگرچه بیشتر آدمیان به انذار بیش از تبشیر ترتیب اثر می‌دهند، در مجموع، اسلام روش مبتنی بر عشق و محبت را بر روش مبتنی بر ترس ترجیح می‌دهد؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «الْحُبُّ أَفْضَلُ مِنَ الْخَوْفِ»^۱، حب، بر ترس برتری دارد.»

به همین دلیل است که در روایات، عبادت عاشقانه، بسی برتر از عبادت ناشی از ترس تلقی شده است.^۲

نکته مهم دیگر در انذار و تبشیر، رعایت تناسب هر یک به مقتضای وضعیت جوان است. اگر او به دلیل امیدهای نابه‌جا، خطرات راه دین‌ستیزی را فراموش کرده و مسیر خطا را طی می‌کند، باید در مورد عواقب انحراف خویش انذار شود؛ ولی اگر به یأس درغلتیده و امکان خلاصی از گناهان و عذاب را دور می‌بیند، به عامل تشویقی و دلگرم‌کننده نیاز دارد.^۳

۴. تشویق و تنبیه

تشویق، در لغت به معنای ایجاد شوق و میل، و تنبیه، به معنای آگاه‌کردن و توجه‌دادن است. تنبیه، مصدر باب تفعیل و در لغت، معادل بیدار یا آگاه‌کردن است.^۴ لازم است، به رابطه انذار و تبشیر با تشویق و تنبیه توجه داشته باشیم. غالباً تبشیر با تشویق، و انذار با تنبیه مشتبه می‌شوند؛ درحالی‌که متفاوت از یکدیگرند. تبشیر و انذار، پیش از عمل یا همراه عمل است؛ اما تشویق و تنبیه، پس از عمل است. قبل از تحقق نتیجه، جای تبشیر و انذار، و بعد از آن، جای تشویق و تنبیه است. بنابراین، برای تقویت دین‌باوری در جوانان، باید از هر دو استفاده شود؛ قبل و بعد از عمل. کاربست شایسته این روش، در رشد دین‌باوری جوانان تأثیر قابل توجهی دارد. هدف از تشویق و تنبیه، تکرار، استمرار و تثبیت رفتار دین‌مدارانه در جوانان است.

۱. شیخ کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۲۸.

۲. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۶۳.

۳. ر.ک: آنتونی پراتکانیس، عصر تبلیغات، ص ۱۸۷ - ۱۸۹.

۴. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، واژه «تنبیه».

مجلس دوازدهم: دین‌باوری و راه‌های تقویت آن در نسل جوان (۱) ■ ۱۴۹

نکته دیگر اینکه اثر تشویق و تنبیه، بیش از انذار و تبشیر است. از سوی دیگر، آن‌که انذار و تبشیر در او اثربخش است، استعداد بیشتری برای رشد دین‌داری و پختگی دارد؛ زیرا حرکت با تبشیر و انذار، مستلزم نوعی آینده‌نگری و کنترل نفس قبل از مشاهده نتیجه است. پس، برای سنین پایین‌تر که رشد شناختی کمتری دارند، تشویق و تنبیه، کاربرد و اثر بیشتری دارد.^۱

۱. ر.ک: خسرو باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۱۷۰.